

Kent Arşivi Kültürü İhtiyacımız

Our Need for the Culture of City (Civic) Archives

Yasin Şeşen*

Öz

Kentler; kendi sınırları ve bu sınırlar içerisinde kendi normatif değerleri ile inançları olan ve belirli sosyal ilişkiler sistemiyle oluşmuş yerleşim yerleridir. Kentler, tarihsel süreç içerisinde büyüyüp gelişen ve kendine has tarihsel özgünlüğe sahip yapılardır. Her kentin kendine özgü bir kültürü vardır. Kent arşivi, kentlilik, kentlilik kültürü, Türkiye'deki kent arşivi örnekleri ve kent arşivi planlamaları olguları üzerinde durulan bu çalışmada kent arşivlerinin kent kültürü içindeki önemi anlatılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kent; kentlilik; kent arşivleri.

Abstract

Based on specific systems of social relations, cities are settlements having their own borderlines and also normative values and beliefs in these borderlines. Cities have special historical characteristics and have been developed in historical process. Every city has a particular culture. This study which emphasizes the notions of city archives, citizenship, citizenship culture, city archives samples in Turkey and city archives planning explains the significance of city archives in urban culture.

Keywords: City; citizenship; city archives.

Giriş

Kentler yerel veya evrensel etkilerle ortaya çıktığı düşünülen, zaman içerisinde mekânları, kültürü, ekonomik durumu, siyasal ve sosyal durumu değişime uğrayan yerleşim birimleridir.

Kentler tarihsel süreç içerisinde büyüyüp gelişen ve kendine ait özgünlüğe sahip yapılardır ve her kentin kendine özgü bir kültürü vardır. Örneğin, Antik Çağ'da Yunan Şehir Devletleri'nde Bergama, Truva gibi kentler felsefi ve kültürel değerleriyle ön plana çıkarken Sparta şehri ise savaşçı kültürü ve ünlü savaşçılarıyla ön plandadır. Spartalı anneler savaşa gönderdikleri oğullarını “Eve ya kalkanınla (zaferle) ya da kalkanının üzerinde (ölü) dön” (Coetzee, 1993, s. 50) sözleri ile uğurlarlarmış. Bu sözler; dönemin insanların savaşa ve savaşın kazançlarına bakış açısını yansıtmaktadır.

Türkiye bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyada kurulmuş birçok medeniyetle Asya-Avrupa arasında gerçek bir köprü durumunda olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Genel olarak her bölgemizde bir veya birkaç şehir, tarihi süreçte stratejik olarak önem kazanmış ve önemini de uzun süre sürdürebilmiştir. Edirne'den Ağrı'ya kadar birçok il ve ilçemizde kent

* Kütüphaneci. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi. e-posta: ysesen@ankara.edu.tr
Librarian. Ankara University Faculty of Veterinary Medicine.

kültürü gelişmiş ve bu kültürel birikim günümüze kadar iletilmiştir. Bu şehirlerdeki tarihi birikim ve kent kültürünün getirileri, 'Kent Arşivi'nin temel kaynağıdır. Kent, 'kente özgü kültür' kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Kentlerde üretilen ve kentin mirası niteliğindeki her türlü bilgi, belge, efemera¹, görsel-işitsel, müzelik malzemeler, o şehrin kültürel motifleri, kültürel değerleri, ahlaki-dini değerleri, arkeolojik kazılardan çıkarılan her türlü kaynak kent bilgi merkezlerinin malzemelerini oluşturmaktadır.

Kent Arşivi Kaynakları, Tarihi ve Türkiye'den Örnekler

Hayatın bakiyeleri, küçük birimler olarak ele alındığında yerleşim alanlarında devam etmektedir. Hayat, tarihin devamlılığıyla vuku bulur. Tarih içinde üretilen ve sistemli olarak toplanan belgeler, arşivciler için paha biçilemeyen hazinelerdir. Bunun yanında, bir şehirde bulunan çeşme kitabeleri, mezar kitabeleri, cami kitabeleri, kale kitabeleri; yadır, türbe, zaviye ve toprak altından çıkarılan herhangi bir kaynak da o şehrin kimliğini temsil etmektedir (Akkoyun, 1998, s. 51).

Demokrasinin, insan haklarının, sivil toplum kuruluşlarının kökten bir değişim yaşayarak özellikle 1990'lardan sonra gelişmesiyle ihtiyaçlar hiyerarşisi kökten bir değişime uğradı. Bu değişimle birlikte kent arşivleri ve müzelerin işlevi anlaşılmaya başlandı ve özellikle araştırmacılar tarafından bu kurumlar değer görmeye başladı.

Kent arşivlerinin kaynaklarını Meagler'den bir alıntıyla tanımlarsak: "İlgili şehre ait yazılı, görsel, işitsel, tarihi, kültürel, yönetsel, endüstriyel materyaller, fotoğraf, grafik, dijital veriler, haritalar, rehberler, efemeralar, yerel gazeteler, aile tarihçeleri, akademik çalışmalarla o kent hakkında elde edilen eserler, tapu kayıtları, şerhiye sicilleri, vb. eserlerdir. Tüm bu eserler zaman içerisinde genişletilebilir." (Meagler, 2002, ss. 25-28.)

Kent kimliği oluşturma ve kentli bilinci yaratabilme açısından, çevresiyle birlikte kentin hafızası demek olan arşivlerin kurulması, son derece önemli ve işlevseldir. Bu arşivde, geçmişten gelen her türlü materyalin derlenmiş olarak barındırılması amaçlanmalıdır. Ancak, sadece depo olarak algılanmamalı ve her an dünyadan ziyaretçiler tarafından görülebilecek mekânlar olmalıdır (Elbeyoğlu, 2010, s. 95).

Kent arşivi, sadece araştırmacılara açılan özel bir mekân olarak düşünülmemeli; kesinlikle o şehrin halkı tarafından sahiplenilmeli ve şevkle korunmalıdır. Böylece mekânın devamlılığı sağlanabilir. Eğer bir vatandaş, şehir dışından gelen bir misafirini, 'şehir arşivine' getirmiyorsa, hatta o arşivin yerini bile bilmiyorsa, o vatandaş büyük bir kayıptır. Kendi şehrinin geçmişini es geçerek yaşamaktadır. Bu vatandaş üzerinde 'dürtüleme' oluşturulabilmelidir. Bu dürtüleme, reklamlar, tanıtımlar, broşürler, çeşitli yayınlar düzenlenerek sağlanabilir.

Kent arşivi, kaynaklarını kentin özünden almaktadır. Bu kaynaklar, yerel yönetimler ve çeşitli devlet organları ile sivil toplum kuruluşlarının çabalarıyla derlenip kent bilgi merkezlerinde hizmete sunulmaktadır. Türkiye'de ilk örnekleri İzmir Ahmet Pıştina Kent Müzesi ve Arşivi, Koç Vakfı Ankara Arşivi (VEKAM), İstanbul'da Vital-i Hakko Kreatif (Güzel Sanatlar) Sanatlar Kütüphanesi, Bursa'da açılan kent müzesi ve arşivi, Balıkesir ve Karabük Kent Arşivleridir (Külcü, 2010, ss. 74-75).

¹ Efemera, oldukça farklı türde ve içerikte çeşitli materyale verilen ortak addır. Bunlar arasında şimdiye dek çoğunlukla bireysel toplama çabalarına konu olan okul diplomaları, faturalar, karneler, otobüs, sinema ve piyango biletleri, spor toto ve spor loto kuponları, gazete nüshaları, tanıtım broşürleri, mektuplar, lokanta mönüleri, tapu ve noter senetleri, banka dekontları, çikolata ve sakızlardan çıkan kartlar, sigara kutuları, posterler, pasaportlar, fotoğraflar, kartpostallar, düğün davetiyeleri, kartvizitler gibi gündelik hayatın ayrıntılarını belgeleyen materyaller sıralanabilir (Somer ve Keskin, 2012, s. 438).

Bir şehirde, kuşaklar boyunca devam eden önemli aile/ailelerin de kendilerine ait arşivleri bulunabilir. Bu 'aile arşivlerinde' önemli bilgiler bulunabilmektedir. Örneğin Ankara Keçiören/Ufuktepe Sementi'nde bulunan Koç Vakfı Ankara Arşivi'nde (VEKAM), Koç Ailesi hakkında birçok özel resimler, belgeler, eşyalar bulunmaktadır. Türkiye'nin bu zengin, aristokrat ailesi hakkında birçok merak edilen bilgiye bu tarih deposundan ulaşabiliriz.

Bunun yanında birçok varlıklı aile, kendi belgelerini ziyarete ve araştırmaya açmaya güvenlik gerekçesiyle yanaşmamaktadır. Geçmişte bazı simsarlar tarafından iyi niyetleri suiistimal edildiği için bir noktada haklıdırlar. Ama yine de güvenilir ve Devlet Arşivleri'nden de onay almış uzman kişiler tarafından bu konuda çalışmalar yapılırsa ve ciddi olarak aileler ile muhatap olunursa, gelecekte bu aileler ikna edilebilirler. Zengin kişiler, trendleri (güncel moda) takip ederler ve başarılarının paylaşılmasını severler. Bunlardan yola çıkılırsa, ilgili kişilerin ellerindeki eserlerden de ileride yararlanma olanağı ortaya çıkabilir.

Bir zamanlar belli mevkilerde bulunan devlet görevlileri, emekli olduktan sonra yerlerine gelecek kişilere bazı belgelerini emanet edebilmektedirler. Ya da bir devlet yöneticisi tarafından, bazı kişilere devlete verdikleri hizmetlere istinaden imtiyazlar tanınabilmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti döneminde Afyon şehri Şuhut ilçesi Ağzıkara Köyü'nün gelirinin 2. Sultan Beyazıt Han tarafından, bir aileye bırakıldığına dair 'beratların' 500 yıl sonra bile bu ailede mevcut durumda olduğunu yapılan araştırmalardan biliyoruz (Akkoyun, 1998, s. 51). Bu durum bize aile arşivlerinin, kent arşivleri üzerindeki önemini özellikle göstermektedir.

Aile arşivlerinin, kent arşivleri üzerindeki önemine değindikten sonra, Balıkesir ve Karabük Kent arşivleri ile Türkiye'de ilk kent arşivi olan İzmir Kent Arşivi ile konuya devam edilecektir. Balıkesir ve Karabük Kent Arşivleri, Belediye Meclislerinin kararlarıyla ve kent halkının desteğiyle hayata geçirilmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2004 yılının Ocak ayında, İzmir Kent Arşivi ve Müzesi hizmete açılmıştır. (Akkaya, 2015, ss. 499-514.) Türkiye'nin ilk kent arşivi ve müzesi olan binanın, 1926 yılında Türkiye İtfaiye Merkez Teşkilatı binası olarak yapımına başlanmıştı. Yıllar boyunca bina 2001 yılının sonuna kadar İtfaiye binası olarak devlete hizmet verdi. Daha sonra binada yapılan tadilatlar ile bu değerli bina günümüzde İzmir Kent Arşivi ve Müzesi olarak hizmet vermektedir. 1912 yılından itibaren İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunan İzmir ile ilgili birçok eser, bu binaya taşınarak gerekli ısı ve nem koşullarında saklanmaktadır (İlgın, 2004, s. 80).

Türkiye'nin ilk kent arşivi olan bu değerli hazinede, kentin geçmişten getirdiği birikimi yansıtan her türlü materyalin derlenmiş olarak barındırılması amaçlanmaktadır. Burası bir belge deposu olmaktan ziyade, yaşayan ve devinim içinde olan bir hazine olması amacıyla oluşturulmuştur. Toplanan malzeme bilimsel yöntemlerle tasniflenerek bilgisayar ortamına aktarılmaktadır. Dolayısıyla, dünyanın her yerinden bu arşive ulaşımın mümkün duruma getirilmesi asıl amaçtır. Uluslararası entelektüel ilginin bu güzide şehrimiz üzerinde olması hedeflenmektedir. Bu özelliği ile birlikte, Venedik, Floransa, Cenova, Rotterdam gibi birçok şehirle akademik bir ilişki kurma durumu ortaya çıkmıştır. Ortak belge değişimi, projeler, kongre ve sempozyumlarla İzmir'in dünyaya tanıtılması sağlanabilecektir.

Arşivin kuruluş aşamasında, Milli Kütüphane'den İzmir ve Ege Bölgesine ait 1.834 adet mahkeme defteri mikrofilmler halinde alınmıştır. Bu mikrofilmler, dijital ortama aktarılarak 100.000'den fazla belge elde edilmiştir. Bunun yanında 1.440 cilt Osmanlıca ve 8.000 cilt Latin alfabesiyle basılmış gazeteler bulunmaktadır. 5.000 el yazması eser vardır. Birçok İzmirli'nin de ellerinde bulunan eserler bağış yoluyla toplanmıştır. Bunlara ek olarak, 70 kişilik drama salonu, 24 adet bilgisayar ile hizmet desteklenmektedir (Yılmaz, 2004, s. 84).

İzmir Belediye Meclisi'nin 06 Temmuz 2004 tarihi ve 05.59 kararı ile arşivin ismi, kuruluşunda verdiği büyük özveriden dolayı merhum belediye başkanı Ahmet Priştina anısına, 'Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi' olarak değiştirilmiştir.

Nasıl Bir Kent Arşivi?

Türkiye'de, sayısı bir hayli az olan kent arşivleri konusuna daha önce değinmiştik. Kent arşivlerimizin sayısının az olmasının yanında, arşivlerin oluşturulması konusunda uzmanlık gerektiren konularda da maalesef arşivci, kütüphaneci, müze araştırmacısı vb. meslektaşlarımızın da bilgilerinin az olduğunu itiraf etmek zorundayız. Belki de kaleme aldığımız makale, ileride bu konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara rehberlik edecektir.

Bir şehirde o şehre ait olacak kent arşivinin kuruluşuna giriş yaparken, ilk amacımız kaynakları gelişigüzel toplamaktan ziyade bu kaynakların arşive kazandırılması konusunda bilinçli tercihler ve uygulamalar yapılması yoluna gidilmelidir. Belgeler her ne şekilde elde edilirse edilsin, o şehir hakkında geçmişin delili özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, bütünlük sağlanmalıdır.

Kent arşivini niçin oluştururuz? En özet ifade ile amacımız, kaynakların gelecek nesillere aktarılmasıdır. 'Söz uçar, yazı kalır' diye güzel bir atasözü vardır; bizler bu dünyadan ayrıldığımızda bizden sonra gelecek kuşaklara kaynaklarımızı ne kadar verimli şekilde aktarırsak, onlar da kendilerinden sonra gelecek kuşaklara aynı özveri ile kaynakları geliştirerek miras bırakabileceklerdir.

Kent arşivini oluşturacak personel uzman olmalı ve özenle seçilmelidir. Modern arşivcilik ilkeleriyle hareket edecek nitelikli işgücüne ihtiyaç vardır. Arşivciler özgün servisler ve formlar oluşturarak, kendi prosedürleriyle çalışmalıdırlar. Bu prosedürler ayrıntılı olmalıdır. Arşivleri yerel, ulusal, uluslararası düzeyde hizmete sunacak şekilde düzenlemelidirler. Materyaller toplanır, uluslararası standartlarla koruma altına alınır, kentin tarihi anlatılır, kaynakların uygun olanlarının dijitalleştirilmesi yapılır ve güncel duyuru hizmetleriyle ilgili kullanıcı potansiyeline duyurular yapılır.

Kent arşivi oluştururken, güncel mevzuattan yararlanılmalıdır. Standart ve değişmez bir form oluşturmak zordur. Çünkü her kentin kendine özgü özellikleri bulunur. Bazı şehirler kültürel, politik, ticari bakımdan gelişirken bazıları ise sadece teknolojik olarak gelişmiştir. Mesela, A.B.D.'de New York ticari merkez, Washington yönetim merkezidir. Bu iki kentin arşivsel özellikleri birbirinden farklıdır. Bu bahsettiklerimizden yola çıkarak Kent Arşivi oluşturulurken uygulanabilecek bazı ortak noktaları özetleyebiliriz. Bu ortak noktalar:

- Sağlama politikası,
- Arşivin fiziksel saklama koşulları (binalar, mekânlar vb.),
- Arşiv materyaline erişim ve kullandırma politikası,
- Dijitalleştirme politikası olarak özetlenebilir.

Sağlama politikası oldukça önemlidir. Örneğin, Ankara arşivi oluşturmak için çalışmalar yaparken, uzmanın eline Hakkâri ile ilgili bir belge geçebilir. Bu belgenin, ilgili arşivle bir ilgisi olmadığı anlaşılırsa ilgili ilerde arşive gönderilmek üzere elenmelidir. Belgelerin saklanması ve muhafazası TS 13212 Standardına uygun şekilde yapılabilir. Bu standartta gerekli ısı, nem koşulları vb. bilgiler detaylı açıklanmaktadır. Binalar bu standartlara göre yapılandırılmalıdır (Türk Standardı, 2006).

Kent arşivine kullanıcıların ulaşımı önemli bir konudur. Danışma hizmetleri, duyuru hizmetleri, okuyucu-kullanıcı hizmetleri özenle yapılmalıdır. Valilik web sitesinde, şehirdeki çeşitli bölgelerde bulunan billboardlarda (duvar ilanları), kitabevelerinin bir bölümünde, şehirlerarası otobüs durağında, şehir içi otobüs ve metro duraklarında duyuru ve tanıtım

faaliyetleri icra edilmelidir. Halkın üzerinde "Kent arşivinin gerekliliği ve orayı kullanması gerektiği" izlenimi bırakılmalıdır. Kullanıcı kent arşivine gidince güler yüzlü ve hoş bir ortamla karşılaşmalıdır. İsteddiği materyale eğer şartlar uygunsa dijital ortamda da ulaşabilmelidir.

Kent arşivleri, efemeralardan da yararlanmalıdır. Efemeralarla güncel haberler aracılığıyla halkın ilgisi çekilebilir, efemeralar doğası gereği o kent hakkında özgün şekilde vuku bulan olayları gösterebilecek eserlerin başında gelir.

Kent Arşivleriyle Yakından İlgili Yasal Mevzuat

21 Temmuz 1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 23. maddesine göre 'tarih öncesi ve tarihi devirlere ait, jeoloji, antropoloji vb. açılardan belge değeri taşıyan kültür ve tabiat varlıkları', 'Osmanlı Padişahlarından bazılarında ait ve aynı çağdaki sikkeler', 'milli mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve Mustafa Kemal Atatürk'e ait tarihi değer taşıyan belgeler' vb. eserler, korunması gereken kültür varlıklarından sayılmıştır (Kültür, 1983).

Anılan belgelerin birçoğu önemli ailelerde bulunmaktadır ve maalesef bir 'Arşiv Yasamız' olmadığı için bu kaynaklar toplanamamaktadır. Kullanımları tamamen ilgili ailelerin kendilerinin takdirindedir. Bu nedenle Türkiye'deki özel arşivlerde bulunan malzemelerin tam tespiti yapılamamakta ve envanteri çıkarılamamaktadır (Anameriç, 2009, s. 73).

24 Temmuz 2012'de Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan genelgenin 21. sayfasında kent arşivlerine gönderme yapılmıştır. Kent arşivi oluşturulma durumu ve görevi 'İl Halk Kütüphanelerine' verilmiştir. Genelgede üstünkörü biçimde kent arşivlerinin materyallerinin toplanması konusuna ve yerel kuruluşlarla işbirliği yapılmasına değinilmiştir. Bu genelge kent arşivlerinin kurulması için yeterli değildir.

Görüldüğü gibi kent arşivinin oluşturulması için gereken yasal yaptırım durumu yoktur. Kesinlikle TBMM'den bir 'Arşiv Yasası' ivedilikle çıkarılmalıdır. Bu yasayla kent arşivlerinin oluşturulmasını engelleyen durumlar ortadan kaldırılabilir.

Sonuç olarak, tüm bu durumlar göz önüne alındığında Türkiye'de Kent Arşivleri oluşturulması ve/veya var olanların da geliştirilmesi sürecinde uygun, nitelikli, uzman personel seçilirse, gereken kanunlar ve politikalar ortaya koyulursa ve en önemlisi yerel halktan en yüksek seviyede destek alınırsa, Kent Arşivlerimiz uluslararası çağdaşlarıyla yarışabilecek düzeye gelecektir. Bu birikimin gelişimini sağlamak ve arttırabilmek amacıyla, ülkemizde yeni filizlenen kent arşivlerinin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

Kaynakça

2863 sayılı 21.7.1983 tarihli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. *T.C. Resmi Gazete* (18113, 21 Temmuz 1983).

Akkaya, M. A. (2015). Türkiye'nin ilk örneği olarak Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesinin (APIKAM) şehirdeki bilinirlik düzeyine ilişkin bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 49(3): 499-514.

Akkoyun, T. (1998). Aile arşivleri, şehir tarihçiliği ve kültürel değeri. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 55, 51- 53.

Anameriç, H. (2011). Özel arşivler: Türleri ve Türkiye'den örnekler. Z. Önen ve M. Türkyılmaz (Yay. Haz.), "*Türkiye'de Arşivler ve Arşivcilik Uygulamaları*": 45. *Kütüphane Haftası bildirileri: 2-3 Nisan 2009* içinde (ss. 71-84). Ankara: VEKAM.

Coetzee, J.M. (1993). *Demir çağı*. (Ş. Beştoy, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Elbeyoğlu, M. (2010). Kentlilik kültürü ve kent arşivleri. *İller ve Medeniyetler Dergisi*, 748, 94-98.

- Ilgın, B. (2004). İzmir Kent Arşivi ve Müzesi: Bir şehrin belleği. *Popüler Tarih Dergisi*, 4(45), 78-80.
- Külcü, Ö. (2010). Kent bilgi kaynaklarının dijitalleştirilmesi ve dijital içerik yönetimi uygulamaları. *Kent Hafıza Merkezleri: Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri ve Kent Müzeleri Sempozyumu 26-27 Mart 2010, Erciyes Üniversitesi Bildiriler ve Tartışmalar kitabı* içinde (ss.74-97). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meagler, E. S. (2002). Digital archives: Images of the Colorado history. *Colorado Libraries*, 28(2), 25-28.
- Somer, N. ve Keskin, İ. (2012). Bir bilgi kaynağı olarak Efemera ve türleri. *Bilgi Dünyası*, 13(2), 437-456.
- Türk Standardı No: 13212. Erişim Adresi: <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/Standard.aspx?>
- Yılmaz, F. (2004). İzmir Kent Arşivi ve Müzesi. *Mimarlık Dergisi*, 319, 84-86.